

repetitorium MATURZYSTY

Maciej Podbielkowski

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

ZAGADNIENIA:

SPOŁECZNE

POLITYCZNE

EKONOMICZNE

Tekst: **Maciej Podbielkowski**

Redakcja: **Agnieszka Niegowska**

Korekta: **Tomasz Łabonarski**

Projekt makiety, skład i opracowanie graficzne: **Marek Regner**

Projekt okładki: **Anna Witwicka**

Zdjęcia na okładce: Dreamstime.com | © Undrey, © Kaspars Grinvalds, © Thinkart, © Think Design Manage Services Ltd. Think Design Manage

Zdjęcia w książce: Dreamstime.com | © Undrey

Wydanie I, Warszawa 2021

Copyright for text, cover and layout © Wydawnictwo SBM, 2021

Wydawnictwo SBM Sp. z o.o.

ul. Sułkowskiego 2/2

01-602 Warszawa

www.WYDAWNICTWO-SBM.pl

ISBN 978-83-8222-248-7

SPIS TREŚCI

WYBRANE ELEMENTY SOCJOLOGII	5
▶ INTERAKCJE	5
▶ POJĘCIE GRUPY I KATEGORII W SOCJOLOGII	6
▶ RODZINA JAKO GRUPA SPOŁECZNA	9
▶ SPOŁECZEŃSTWO	10
▶ MOBILNOŚĆ SPOŁECZNA	12
▶ TYPOLOGIA SPOŁECZEŃSTW	12
▶ KULTURA W ROZUMIENIU SOCJOLOGICZNYM	13
▶ ŚWIADOMOŚĆ SPOŁECZNA	14
▶ SOCJALIZACJA	14
▶ INSTYTUCJE SPOŁECZNE	16
▶ KONFLIKT SPOŁECZNY	16
▶ NORMY SPOŁECZNE	17
NARÓD – MNIEJSZOŚCI NARODOWE – SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE	19
▶ PODSTAWOWE POJĘCIA	19
▶ ZACHOWANIA SPOŁECZNE	19
▶ MNIEJSZOŚCI NARODOWE I ETNICZNE	20
▶ KULTURA POLITYCZNA	23
▶ SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE	23
▶ TRADYCJE DEMOKRATYCZNE	23
ZAGADNIENIA MEDIOZNAWCZE	26
▶ OPINIA PUBLICZNA	26
▶ ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU	26
TEORIA PAŃSTWA	28
▶ PODSTAWOWE POJĘCIA	28
▶ DEMOKRACJA A INNE FORMY USTROJOWE	30
▶ FUNDAMENTALNE ZASADY USTROJU DEMOKRATYCZNEGO	33
▶ MODELE PAŃSTWA DEMOKRATYCZNEGO	34
▶ PARTIE POLITYCZNE	40
▶ SYSTEMY WYBORCZE	43
CHARAKTERYSTYKA USTROJÓW WYBRANYCH PAŃSTW ŚWIATA	44
▶ WIELKA BRYTANIA	44
▶ HISZPANIA	44
▶ REPUBLIKA FEDERALNA NIEMIEC	45
▶ FRANCJA	46
▶ SZWAJCARIA	47

▶ ROSJA	47
▶ STANY ZJEDNOCZONE	48
PRAWA CZŁOWIEKA	49
▶ GENERACJE PRAW CZŁOWIEKA	49
▶ SYSTEMY OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA	50
▶ POZARZĄDOWE ORGANIZACJE PRAW CZŁOWIEKA	52
KONSTYTUCYJNY USTRÓJ POLSKI	53
▶ KONSTYTUCJA	53
▶ PODSTAWOWE ZASADY USTROJOWE	55
▶ KONSTYTUCYJNE WOLNOŚCI, PRAWA I OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA	57
▶ SYSTEM ŹRÓDEŁ PRAWA	59
▶ PODZIAŁ WŁADZY	60
▶ FINANSE PUBLICZNE	84
▶ STANY NADZWYCZAJNE	85
PRAWOZNAWSTWO	86
▶ SYSTEM PRAWA	86
▶ PODZIAŁ PRAWA	88
STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE	100
▶ MIĘDZYNARODOWE PRAWO PUBLICZNE	100
▶ POLITYKA ZAGRANICZNA	101
▶ POLITYKA ZAGRANICZNA POLSKI	103
▶ ŁAD MIĘDZYNARODOWY	104
▶ GLOBALIZACJA	105
▶ TERRORYZM	107
▶ KONFLIKTY I WOJNY	108
ORGANIZACJE MIĘDZYNARODOWE	111
▶ UNIA EUROPEJSKA	111
▶ ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH	123
▶ ORGANIZACJA PAKTU PÓŁNOCNOATLANTYCKIEGO (NATO)	125
▶ RADA EUROPY	126
▶ EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA	127
▶ ORGANIZACJA BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY W EUROPIE (OBWE)	128

WYBRANE ELEMENTY SOCJOLOGII

Socjologia – nauka w systematyczny sposób badająca funkcjonowanie i zmiany społeczeństwa. Podstawowym przedmiotem jej badań jest grupa społeczna ujęta w kategoriach stanu i zmiany. Socjologowie badają społeczne reguły, procesy i struktury, które łączą i dzielą ludzi, tworzą więzi międzyludzkie lub są ich przejawem, a także uczestniczą w procesie ich zmian. Badają zarówno jednostki uwikłane w grupy społeczne, jak i relacje międzyludzkie (np. rodzinę, wspólnoty, stowarzyszenia, zrzeszenia), które ujęte w społecznej dynamice mogą ludzi łączyć – tworząc grupy społeczne, instytucje czy całe społeczeństwa – lub dzielić w ramach podziałów społecznych.

INTERAKCJE

Interakcja społeczna – wzajemne oddziaływanie na siebie jednostek społecznych, najczęściej przy użyciu języka i innych kodów kulturowych.

Teorie wyjaśniające mechanizmy interakcji społecznej

Interakcja jest rodzajem długotrwałego kontaktu społecznego zachodzącego pomiędzy co najmniej dwiema osobami – w jej ramach pojawiają się działania społeczne, układające się w sekwencje, gdzie na przemian aktywne są obie strony. Działania jednej strony powodują modyfikacje zachowań drugiej strony, i na odwrót. W trakcie interakcji kształtuje się przestrzeń interakcyjna, w której odróżnia się 4 dystanse: intymny, osobisty, socjalny i publiczny. Dystanse określają stopień zażyłości lub jego przeciwieństwa i wyznaczają dopuszczalne rodzaje działań.

Wyróżnić można:

- ▶ **interakcję zogniskowaną** – gdy wchodzące w interakcję osoby, występujące w jasno określonych rolach społecznych, zakładają, że dzięki niej zrealizują własne cele; najczęściej zachodzą między osobami znającymi się wcześniej i dotyczą jednego zagadnienia, np. interakcja lekarza z pacjentem (dotyczy choroby) czy adwokata z jego klientem (dotyczy danej sprawy); pojęcie to wprowadzone zostało przez Ervinga Goffmana;
- ▶ **interakcję niezogniskowaną** – gdy uczestnicy interakcji znajdują się obok siebie, np. dwie obce osoby lustrują swój ubiór, postawę, sposób bycia i jednocześnie modyfikują własne zachowanie, ponieważ są pod obserwacją;
- ▶ **interakcję symboliczną** – będącą procesem wymiany znaczeń między jednostkami, któremu towarzyszy obustronna analiza znaczeń symboli; dokonuje się ona w trakcie każdego aktu komunikacji werbalnej i niewerbalnej;
- ▶ **interakcję transakcyjną** – będącą procesem wymiany nagród i kar pomiędzy jednostkami biorącymi udział w procesie komunikacji (wymiana „coś za coś”), np. otrzymanie dyplomu za dobrą naukę.

Poglądy na istotę interakcji

Teoria behawioralna – sprowadza interakcje do wzajemnych zachowań jednostek: sekwencji bodźców i reakcji.

Teoria wymiany – traktuje interakcje jako wzajemną wymianę dóbr. Zakłada, że strony interakcji działają racjonalnie i dążą do uzyskania korzyści, nawet jeśli potencjalny zysk jest odłożony w czasie. Zgodnie z tą teorią nawet działania altruistyczne zawierają jakiś element interesowny.

Teoria interakcjonizmu symbolicznego (Charles Cooley, George Mead) – zgodnie z którą w interakcji dochodzi do wymiany idei, symboli i znaczeń, a sam proces składa się z następujących etapów:

- ▶ pojawienie się świadomości partnera
- ▶ identyfikacja partnera jako ważnego dla mnie
- ▶ definicja sytuacji, w jakiej znajduję się z partnerem
- ▶ interpretacja gestów, słów i języka ciała
- ▶ postawienie siebie samego w roli drugiej strony interakcji (najważniejszy etap) – spojrzenie na siebie z perspektywy partnera i zobaczenie, w jaki sposób on postrzega mnie, przypisanie mu intencji; proces ten zachodzi po obu stronach interakcji.

Teoria dramaturgiczna – według której ludzie kierują się głównie chęcią zrobienia na partnerach lub audytorium dobrego wrażenia, w tym celu stosując cały repertuar kontrolowanych wrażeń. Istotny jest tu mechanizm zwany efektem jaźni odzwierciedlonej, która polega na tym, że ludzie kształtują własną jaźń na podstawie reakcji partnerów interakcji, przy czym wśród partnerów kształtujących jaźń odzwierciedloną decydujące znaczenie mają istotni inni.

POJĘCIE GRUPY I KATEGORII W SOCJOLOGII

Grupa społeczna

Grupa społeczna to zbiorowość ludzi, między którymi zachodzi względnie trwała więź i którzy łączą się dla realizacji określonego celu pod określonym przywództwem i korzystają z wypracowanego systemu obiegu informacji, np. rodzina, grupa rówieśników, wspólnota etniczna, naród.

Kategoria społeczna

Kategoria społeczna to zbiorowość, którą tworzą jednostki mające poczucie odrębności od innych zbiorowości i poczucie wspólnoty z innymi o podobnych cechach (np. wyznawcy określonej religii, zwolennicy określonych poglądów politycznych).

Kategorie opisowe

Do kategorii opisowych, zwanych też analitycznymi, należą:

- ▶ kategoria statystyczna – jednostki podobne do siebie ze względu na pewną cechę, o dowolnym ze społecznego punktu widzenia znaczeniu (np. właściciele kotów, mieszkańcy danego miasta, osoby o niebieskich oczach)
- ▶ kategoria socjologiczna – jednostki posiadające cechy wspólne, w tym cechę społecznie doniosłą, wpływającą na ich sytuację życiową i dostrzeganą przez resztę społeczeństwa (np. studenci, strażacy, emeryci)

Czynniki grupotwórcze

- ▶ styczność społeczna – możliwość kontaktu, spotkań, komunikacji
- ▶ podobieństwa między jednostkami
- ▶ normy obowiązujące w społeczeństwie
- ▶ samookreślenie się – świadomość własnej tożsamości
- ▶ określenie przez innych – uzyskanie akceptacji przez pozostałych członków grupy.

Formy zbiorowości:

- ▶ **para** – dwie osoby, które łączy wień rozmaitego rodzaju (np. seksualna, pokrewieństwa, zależności zawodowej)
- ▶ **kręgi społeczne** – jednostki, między którymi zachodzi styczność przypadkowa lub celowa, np. na podstawie zainteresowań (kręgi koleżeńskie) czy troski (kręgi przyjacielskie)
- ▶ **społeczność** – zbiorowość zorganizowana na pewnym terytorium, umożliwiającą jednostce realizację podstawowych potrzeb (np. społeczność lokalna wiejska, akademicka)
- ▶ **wspólnota** – zbiór jednostek o zbliżonej tożsamości, połączonych więzami duchowymi i emocjonalnymi (np. wspólnota osiedlowa zamieszkała na niewielkim terenie lub rozproszona wspólnota inteligencka)

Typu grup społecznych

Jednym z kryteriów podziału grup jest ich **liczebność** – wyróżnia się tu:

- ▶ **małą grupę społeczną** – zespół co najmniej 2 i co najwyżej 100 osób, w którym między wszystkimi członkami dochodzi do kontaktów bezpośrednich (twarzą w twarz), wymiany informacji i emocji; kontakty takie nazywa się interakcjami; przykładem małej grupy społecznej jest: rodzina, grupa koleżeńska, grupa sąsiedzka, klasa szkolna
- ▶ **wielką grupę społeczną** – której liczebność przekracza 100 osób i w której nie ma szansy na interakcję twarzą w twarz między wszystkimi członkami; komunikacja wewnątrz takiej grupy również ma charakter złożony i może się odbywać za pośrednictwem małych grup wchodzących w skład grupy głównej; przykładem wielkiej grupy społecznej jest: załoga zakładu pracy, oddział wojska.

Kolejnym kryterium podziału grup jest tzw. czynnik **świadomej woli**, potrzebnej do ich ukształtowania. Tu rozróżniamy:

- ▶ **grupę pierwotną** – w której czynnik świadomej woli jej członków nie musi występować – przynależność do grupy ma tu charakter naturalny; cechy takie mają: rodzina, grupa sąsiedzka, grupa rówieśnicza
- ▶ **grupę wtórną** – która powstaje w wyniku świadomego działania jej członków; grupy takie mogą mieć charakter zarówno dobrowolny, jak i narzucony, np. przez ramy organizacyjne instytucji, w której powstają (grupa uczniów klasy, grupa pracowników zakładu pracy, grupa aktorów realizujących wspólne przedsięwzięcie); są to wszystkie grupy, w których uczestniczymy od momentu rozpoczęcia fazy socjalizacji szkolnej.

Ze względu na **rodzaj stosunków** panujących w grupie dzielimy je na:

▶ **grupy nieformalne** – które powstają spontanicznie, a wewnętrzne stosunki, zasady i system wartości regulowane są w drodze praktyk i zwyczajów; taki charakter mają np. grupy pierwotne; ważnym elementem spajającym grupę nieformalną jest stosunkowo mocna więź emocjonalna oraz relacje typu osobowego między jej członkami, zaś celem jej działania może być nawet samo trwanie grupy, zapewniające jej członkom możliwość utrzymywania bliskiego kontaktu

▶ **grupy formalne** – które powstają na podstawie aktów prawnych nadających im strukturę, określających zasady funkcjonowania oraz prawa i obowiązki członków, postrzeganych jako funkcjonariusze, których łączą relacje o charakterze sformalizowanym; w obrębie grup formalnych dochodzi często do kształtowania się mniejszych, nieformalnych grup, których członkowie rekompensują sobie biurokratyczny charakter stosunków w grupie formalnej przez nawiązanie osobowych więzi emocjonalnych; podstawowym celem takiej grupy jest realizowanie określonych statutem zadań; do tego typu grup należą np. partie polityczne, związki zawodowe, stowarzyszenia, zakłady pracy.

Grupy możemy podzielić również ze względu na **dostępność**, wyróżniając:

▶ **grupy ekskluzywne** – stawiające kandydatom trudne do spełnienia kryteria przynależności, np. określony poziom wykształcenia, majątności, zawód czy rekomendację członków grupy; grupa taka prowadzi selekcję wewnętrzną, eliminując osoby, które nie spełniają wyznaczonych kryteriów; są to np. towarzystwa naukowe, akademie artystyczne, kluby sportowe

▶ **grupy inkluzywne** – starają się pozyskać możliwie wielu członków, a przystąpienie do nich wymaga niekiedy tylko samego zadeklarowania woli; należą do nich wszelkie organizacje masowe, np. stowarzyszenia turystyczne, towarzystwa charytatywne, grupy wolontariatu, fankluby.

Grupa odniesienia

Funkcje **grupy odniesienia** wobec danej jednostki pełnić może grupa, do której jednostka należy, lub grupa zewnętrzna, z którą konfrontuje ona swój system wartości, status społeczny i inne cechy – posiadane lub takie, które chciałaby posiadać. Porównanie może odgrywać rolę motywującą pozytywnie (chce taki być) lub negatywnie (obym się takim nie stał). Socjologowie wyróżniają grupy odniesienia:

▶ **audytoryjnego** – jednostka postrzega przez nie samą siebie (publiczność)

▶ **normatywnego** – jednostka należy lub aspiruje do nich, postępując zgodnie z panującymi w takiej grupie normami

▶ **porównawczego** – takie grupy stanowią tło do oceny zachowań oraz osiągnięć swoich i innych, wytwarzając poczucie wyższości lub upośledzenia.

Norma grupowa – zasada określająca pożądany sposób postępowania i zachowania się w grupie. Istnieją normy: formalne i nieformalne.

Postawy jednostki w grupie: konformistyczna lub nonkonformistyczna.

Pozycja społeczna – miejsce jednostki w danej grupie, wynikające z przyznanego przez otoczenie zakresu uprawnień i obowiązków.

Rola – ogół zachowań, praw i obowiązków związanych z pozycją społeczną.

Wewnętrzne struktury grupy

Struktura przywództwa może w grupie przyjąć jeden z trzech modeli:

▶ **demokratyczne** – przywódca formułuje cele i rozdziela zadania dla członków grupy w konsultacji z nimi, a sam nie tylko kontroluje wykonanie zadań, lecz przynajmniej częściowo bierze udział

w ich wykonaniu; grupa z takim przywódcą osiąga najwyższy stopień satysfakcji z przynależności grupowej, choć jej efektywność bywa niska

▶ **autokratyczne** – przywódca rozdziela zadania, a sam ogranicza się do kontroli i stosowania kar oraz nagród; członkowie grupy mają niską satysfakcję z przynależności grupowej, ale efektywność działań grupy jest wysoka

▶ **liberalne** – przywódca pozostawia członkom grupy maksymalną swobodę działania; członkowie grupy mają małą satysfakcję z przynależności do niej, niska jest też efektywność działania grupy.

Struktura socjometryczna grupy jest to układ sympatii i antypatii w grupie. Kwestionariusz zawierający pytanie, z kim członkowie grupy chcieliby najchętniej wykonywać wspólne działania, jest narzędziem do wskazania gwiazdy socjometrycznej – jest nią osoba najpopularniejsza, z którą gotowość współpracy wskazało najwięcej członków grupy.

Struktura komunikacji to sieć obejmująca stanowiska w grupie, przez które przepływają informacje. Badania empiryczne pozwoliły wyodrębnić cztery schematy obiegu informacji: koło, łańcuch, gwiazda oraz struktura hierarchiczna, przy czym w grupach nieformalnych najlepiej funkcjonuje obieg informacji po kole, w grupach formalnych zadaniowych najskuteczniejsza zaś jest gwiazda lub struktura hierarchiczna.

RODZINA JAKO GRUPA SPOŁECZNA

Rodzina to mała grupa społeczna i podstawowa komórka, występująca we wszystkich społeczeństwach. Charakteryzują ją: liczba osób tworzących związek małżeński; liczba pokoleń żyjących we wspólnym gospodarstwie domowym; osoba, która pełni funkcję głowy rodziny; zasady dziedziczenia dóbr w rodzinie; miejsce zamieszkania nowej rodziny.

Do podstawowych **funkcji rodziny** należą funkcje: prokreacyjna, emocjonalno-seksualna, opiekuńcza (wobec dzieci oraz seniorów), socjalizacyjna (przekazywanie norm i wartości społecznych), stratyfikacyjna (przekazująca dzieciom pozycję społeczną rodziców), gospodarcza (zapewnienie środków utrzymania), integracyjna oraz kulturalno-rekreacyjna.

Modele rodziny

Ze względu na **liczbę członków** wchodzących w skład związku małżeńskiego wyróżniamy:

- ▶ rodziny **monogamiczne** – 1 mężczyzna i 1 kobieta
- ▶ rodziny **poligamiczne** – 1 mężczyzna i kilka kobiet (dopuszczalne np. w rodzinach islamskich)
- ▶ rodziny **poliandryczne** – 1 kobieta i kilku mężczyzn (tylko w dwóch plemionach na świecie: w Himalajach i na Alasce).

Ze względu na **osobę głowy rodziny** wyróżniamy:

- ▶ rodziny **patriarchalne** – głową rodziny jest ojciec
- ▶ rodziny **matriarchalne** – głową rodziny jest matka
- ▶ rodziny **partnerskie** – ojciec i matka pełnią wspólnie funkcje władzy w rodzinie.

Ze względu na **miejsce zamieszkania młodych małżonków** wyróżniamy:

- ▶ rodziny **patrylokalne** – młodzi zamieszkują w gospodarstwie domowym rodziców męża
- ▶ rodziny **matrylokalne** – młodzi zamieszkują w domu rodziców żony
- ▶ rodziny **neolokalne** – młodzi zamieszkują w nowym gospodarstwie domowym.

Ze względu na **liczbę pokoleń** żyjących w gospodarstwie domowym wyróżniamy:

- ▶ rodziny **wielopokoleniowe** – rodzice, dzieci, dziadkowie (ew. inni krewni)
- ▶ rodziny **nuklearne** – tylko rodzice i ich dzieci
- ▶ rodziny **niepełne** – np. samotna matka lub samotny ojciec wychowujący dzieci.

Ze względu na **dziedziczenie dóbr** wyróżniamy:

- ▶ rodziny **patrylinearne** – dziedziczenie po ojcu (np. nazwiska, tytułu rodowego, majątku)
- ▶ rodziny **matrylinearne** – dziedziczenie po matce
- ▶ rodziny **bilinearne** – dziedziczenie po obojgu rodzicach.

Formy rodziny w układzie historycznym

- ▶ rodzina **przedindustrialna** – wielopokoleniowa i patriarchalna, o funkcji gospodarczej realizowanej w ramach rodziny (np. utrzymanie z gospodarstwa rolnego albo zakładu rzemieślniczego)
- ▶ rodzina **tradycyjna** – rozwinęła się w epoce industrializacji (XIX w.); miała charakter nuklearny i patriarchalny, a funkcje gospodarcze należały głównie do męża i realizowane były poza rodziną, w sferze publicznej (np. fabryka, biuro); wzrastała rola więzów emocjonalnych między małżonkami i w relacji między rodzicami i dziećmi
- ▶ rodzina **współczesna, postindustrialna** – partnerska, nuklearna, w znacznym stopniu realizująca potrzeby emocjonalne, z reguły neolokalna.

SPOŁECZEŃSTWO

Społeczeństwo to duża zbiorowość społeczna, zamieszkująca dane terytorium, posiadająca wspólną kulturę, tożsamość oraz sieć wzajemnych stosunków społecznych. Społeczeństwo posiada własne instytucje pozwalające mu na funkcjonowanie oraz formę organizacyjną w postaci państwa, plemienia czy narodu.

Struktura społeczna

Struktura społeczna to układ wzajemnie powiązanych elementów składowych społeczeństwa (np. ról społecznych czy pozycji), uporządkowanych hierarchicznie i wzajemnie na siebie oddziałujących, między którymi zachodzą zróżnicowane procesy oddziaływań oraz występuje hierarchia społeczna.

Do czynników kształtujących strukturę społeczną zalicza się: poziom rozwoju ekonomicznego, społeczny podział pracy, zasoby siły roboczej, stosunki własnościowe, proporcje między sektorami gospodarki.

Wyróżnia się makro- i mikrostrukturę społeczną. **Mikrostrukturę** tworzą relacje w obrębie małych grup społecznych, np. wspólnot rodzinnych, społeczności lokalnych, kręgów rówieśniczych, natomiast **makrostrukturę** tworzą duże grupy i relacje między warstwami, klasami i grupami społeczno-zawodowymi.

Typy struktury społecznej:

- ▶ **klasowa** – przypisanie jednostki do klasy wyznacza status materialny, posiadanie lub nieposiadanie pewnych dóbr; wyróżnia się klasę wyższą, średnią i niższą
- ▶ **warstwowa** – o przynależności do niej decyduje rodzaj wykonywanego zajęcia, pozycja w społeczeństwie, poczucie przynależności do danej warstwy (np. warstwa inteligencka)

- ▶ **zawodowa** – kryterium przynależności stanowi wykonywany zawód, który plasowany jest w hierarchii dostępności i prestiżu
- ▶ **demograficzna** – podział według płci, wieku, miejsca zamieszkania, liczby ludności, przyrostu naturalnego.

Stratyfikacja społeczna

W podziale dóbr pożądaných, takich jak władza, bogactwo, prestiż, wykształcenie, w każdym społeczeństwie występują dysproporcje. Zakres dostępu do nich przyporządkowuje jednostki do hierarchicznego porządku klas, czego skutkiem jest **stratyfikacja społeczna** – zachodząca między hierarchicznie uporządkowanymi grupami różnica w dostępie do dóbr społecznie cenionych. Może mieć ona charakter zamknięty, nie pozwalając na awans jednostek (stratyfikacja kastowa), bądź otwarty (stratyfikacja klasowa). Przedstawiana może być w formie różnych modeli, spośród których najważniejsze dwa to model gradacyjny i model antagonistyczny.

Model gradacyjny

Podziały społeczne przybierają obraz układu wielu warstw uporządkowanych od najwyższej do najniższej, przy czym członków tej samej warstwy łączy podobny stopień dostępu do dóbr. Klasyczny model gradacyjny stworzył Max Weber, niemiecki socjolog żyjący na przełomie XIX i XX w. – zakłada on trójpodział w społeczeństwach na klasy, stany i partie.

Podział na **klasy** powstaje w wyniku różnic w dostępie do dóbr materialnych: klasę uprzywilejowaną tworzą tu wielcy właściciele ziemscy, przedsiębiorcy, rentierzy, zaś poza nią pozostają robotnicy i chłopci. Niezależnie od podziału klasowego występuje podział na **stany**, w którym o przynależności decyduje prestiż, jakim cieszy się jednostka w społeczeństwie – Weber wyróżnił tu arystokrację, szlachtę i resztę społeczeństwa. Trzeci rodzaj podziału w społeczeństwie – podział na **partie** – dokonuje się według kryterium politycznego, a kształtują go sympatie ludzi do określonych doktryn politycznych. Trzeba podkreślić, że podziały te wzajemnie się na siebie nakładają lub przecinają.

Model antagonistyczny

Podstawowe znaczenie ma tu podział społeczeństwa na dwie podstawowe klasy o przeciwstawnych interesach ekonomicznych prowadzących nieuchronnie do **konfliktu**. Klasycznym przykładem jest wizja społeczeństwa Karola Marksa, według którego jedynym istotnym kryterium zróżnicowania społeczeństwa jest własność środków produkcji – dzieli on społeczeństwo na klasę ich właścicieli (burżuazja) i wyzyskiwany proletariatus. Kulminacyjnym etapem walki klasowej między burżuazją a proletariatus ma być rewolucyjna zmiana ustroju znosząca prywatną własność środków produkcji. W jej toku robotnicy zdobywają świadomość przynależności do grupy społecznej oraz wyłaniają organizację polityczną i przywódców. Klasę społeczną posiadającą tak definiowaną świadomość klasową Marks nazywał „klasą dla siebie”.

Współczesne modele stratyfikacji społecznej (przykład społeczeństwa amerykańskiego)

Na szczycie piramidy społecznej jest **klasa wyższa** – ok. 5% społeczeństwa o dochodach przewyższających 100 000 dol. rocznie. Niżej znajduje się szeroka **klasa średnia**, podzielona wewnętrznie na wyższą (20% społeczeństwa) i niższą klasę średnią (30%), przy czym obie określa się mianem „białych kołnierzyków”. Do **klasy niższej**, stanowiącej 20% społeczeństwa i nazywanej „niebieskimi kołnierzykami”, należą głównie robotnicy wykwalifikowani. Natomiast na marginesie struktury funkcjonuje tzw. **podklasa** (do 20% społeczeństwa) o dochodach nieprzekraczających 10 000 dol. rocznie, do której zaliczają się niewykwalifikowani robotnicy, ludzie trwale bezrobotni, pozbawieni wykształcenia, zwykle bez szans na awans społeczny.

MOBILNOŚĆ SPOŁECZNA

Mobilność/ruchliwość społeczna występuje w dwóch wymiarach: poziomym i pionowym. Przez **mobilność poziomą** rozumiemy przemieszczanie się ludzi w przestrzeni, np. migrację do innego miasta, emigrację, a nawet turystykę. W znaczeniu socjologicznym oznacza to także zmianę zawodu lub miejsca zatrudnienia, która jednak NIE pociąga za sobą ani awansu, ani degradacji w hierarchii społecznej. Natomiast **mobilność pionowa** polega na przechodzeniu jednostki w górę lub w dół drabiny hierarchii społecznej. Przykładem może być awans zawodowy, osiągnięcie wyższego stopnia wykształcenia, przyznanie odznaczenia.

Mobilność pionowa rozpatrywana z perspektywy biografii danej jednostki określana jest mobilnością **wewnątrzpokoleniową**, zaś ta z perspektywy pozycji osiągniętej przez syna względem tej zajmowanej przez ojca – mobilnością **międzypokoleniową**. Mobilność pozioma i mobilność pionowa dotyczą zarówno jednostek – mobilność **indywidualna**, jak i zbiorowości – mobilność **grupowa**.

TIPOLOGIA SPOŁECZEŃSTW

Ze względu na duże różnice pomiędzy współczesnymi i historycznymi społeczeństwami pod kątem stopnia rozwoju wyróżnia się społeczeństwa:

- ▶ **tradycyjne**, inaczej: preindustrialne, akefaliczne, zbieracko-myśliwskie, rolnicze, pierwotne
- ▶ **przemysłowe**, inaczej: industrialne
- ▶ **poprzemysłowe**, inaczej: postindustrialne.

Rodzaj społeczeństwa	Czas istnienia	Charakterystyka
Tradycyjne (kopieniackie, pasterskie)	Przed rewolucją przemysłową	Duży odsetek zamieszkałych na wsiach; wysoki analfabetyzm; dominacja grup pierwotnych nad wtórnymi; nieliczne instytucje formalnej kontroli lub ich brak; gospodarka oparta na rolnictwie i rzemiośle; gospodarstwo domowe jako podstawowa jednostka gospodarcza; brak indywidualizmu jednostek; niewielka rola pieniądza w handlu
Przemysłowe	W okresie rewolucji przemysłowej i po niej	Malejąca liczba osób zatrudnionych w rolnictwie; dominująca rola przemysłu; rosnąca produktywność; poprawa warunków życia; spadek znaczenia rodziny; sekularyzacja; urbanizacja; wzrost heterogeniczności społeczeństwa (ze względu na podział pracy wymagany w przypadku produkcji masowej)
Postindustrialne (społeczeństwo informacyjne)	Społeczeństwo współczesne (pojęcie stworzone w latach 70. XX w. przez Alaina Touraine'a i Daniela Bella)	Główne źródło utrzymania przesunięte z produkcji przemysłowej na sferę usług oraz wytwarzania i przetwarzania informacji; największe zatrudnienie w sektorze usług; ludzie skupieni w wielkich aglomeracjach miejskich; rozwój kultury masowej (muzyka, film, Internet); powstawanie ponadnarodowych korporacji

KULTURA W ROZUMIENIU SOCJOLOGICZNYM

W wąskim rozumieniu pojęcie **kultury** obejmuje różne postacie działań artystycznych (muzyki, filmu, literatury, malarstwa, rzeźby, teatru, filmu i innych), natomiast socjologia nadaje mu znacznie szerszy zakres, obejmując nim wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawa, obyczaje oraz inne zdolności i nawyki nabyte przez człowieka jako członka społeczeństwa.

W ramach definicji normatywnej kultura to przekazywane i wytworzone treści i wzory wartości, idei i innych symbolicznie znaczących systemów, będące czynnikami kształtującymi ludzkie zachowania, oraz wytwory stanowiące produkt zachowania.

Klasyfikacja kultury

Kultura wysoka – treści erudycyjne i wysublimowane w formie, wymagające od odbiorcy przygotowania merytorycznego (dzieła sztuki, literatury) i uznane za wybitne.

Kultura masowa – powstała w okresie rewolucji przemysłowej; obejmuje: tabloidy, literaturę popularną (np. kryminały, romanse), kabaret, operetkę, sztuki plastyczne, seriale, słuchowiska radiowe, muzykę pop, dyskoteki, gry komputerowe; wytwory kultury masowej nie mają ambicji zmieniania świata.

Kultura narodowa – ogół norm i wartości, wierzeń, tradycji, dzieł artystycznych, uznanych przez naród za własne; każdy naród ma ich własny kanon, który kształtuje jego tożsamość.

Kultura ludowa – dzieła sztuki, wartości i znaczenia wypracowane w ramach regionalnych społeczności wiejskich; cechuje ją tradycjonalizm i religijność.

Folklor – relikw kulturowy trwający w enklawach wiejskich.

Folklorizm – elementy folkloru wykorzystywane i przetwarzane przez zawodowych wykonawców.

Kontrkultura – zjawisko odrzucenia przez zbuntowaną młodzież konsumpcyjnych wzorców obyczajowych i moralnych; jest skierowana przeciwko wartościom materialnym, wyraża nieufność młodych do świata polityki, cechuje się pacyfizmem. Jej przejawem był sprzeciw młodego pokolenia lat 60. XX w. wobec zastanej kultury.

Subkultura – względnie spójna grupa społeczna funkcjonująca na obrzeżach kultury dominującej, wyrażająca odrębność przez zanegowanie powszechnie akceptowanych wzorów. Przejawami mogą być: wygląd zewnętrzny (np. ubiór, fryzura), rytuały, specyficzne formy języka, elementy kultury artystycznej (muzyka), elementy ideologiczne. Można wyróżnić subkultury:

- ▶ buntu społecznego (hipisi, punki)
- ▶ ucieczki i izolacji (skini, szalikowcy)
- ▶ kreatywne (graficy, skejci)
- ▶ religijno-terapeutyczne (antychrześcijaństwo)
- ▶ ekologiczno-pacyfistyczne (anarchiści, obdżektorzy).

Różne postawy wobec odmienności kulturowych

▶ **etnocentryzm** – cenień tylko własnej kultury i negowanie reszty; przekonanie, że „to, co moje” jest miarą dla wszystkich

▶ **tolerancja** – akceptacja odmienności przy zachowaniu swej odrębności i poczucia wartości

▶ **multikulturalizm** – przekonanie o równorzędności wszystkich kultur oraz negowanie możliwości i celowości ich oddziaływania

▶ **poprawność polityczna**.